

Veenkerken in Drenthe

Joan D.D.Hofman

“Wild en woest en ledig lag het ruwe veen. Slechts de heide vlocht er kransen overheen”. Met deze zinnen begint het bijna anderhalve eeuw oude Veenkoloniale Volkslied van Antony Winkler Prins, de Veendammer predikant die nog steeds bekend is vanwege zijn encyclopedie. Menig Drent uit de Gronings-Drentse Veenkoloniën kent de tekst, drie strofen lang.

Overigens kennen we in Drenthe meer veenkoloniën, zo liggen er ook concentraties rond Emmen, Hoogeveen en Smilde. Tijdens de veenontginningen ontstonden in deze gebieden ‘veenkerken’, gebouwtjes voor de gelovige veenarbeiders waardoor zij geen uren hoefden te lopen naar een gebedshuis in een vergelegen dorp.

Vervening

De verveningsgeschiedenis van Drenthe is vooral bekend als de geschiedenis van kapitaalkrachtige ondernemers die vanaf de zeventiende eeuw, maar vooral eind negentiende - begin twintigste eeuw het land grootschalig ontgonnen. Minder bekend is dat al in de Middeleeuwen veenontginningen ter hand waren genomen. Zoals door Aduarder monniken bij Zuidlaarderveen, dat toen nog Everswolde heette.

Een randveenontginning, waarbij de aan een zandrug grenzende betrekkelijk dunne rand van een uitgestrekt veengebied in cultuur werd gebracht. De meeste randveendorpen ontstonden eind vijftiende eeuw en werden in eerste instantie bevolkt door overloop vanuit de zanddorpen. Uit de namen blijkt vaak nog bij welk zanddorp ze ‘hoorden’: Oud-Annerveen, Eexterveen, Gieterveen bijvoorbeeld. Ook Zuidwest-Drenthe kent randveendorpen, maar dan vaker met eigen namen, zoals Nijensleek, Kolderveen en Nijeveen.

In de nieuwe dorpen moesten allerlei voorzieningen komen, waaronder een kerk(je). De afstand naar de moederkerk was niet alleen vaak groot en uren lopen, maar meestal ook moeilijk begaanbaar tijdens natte perioden. Een houten schuurtje of een stenen gebouwtje kon al gauw als Godshuis dienst doen.

Groeiende bevolking en welvaart

Door groeiende bevolking en toenemende welvaart kon men dergelijke bouwsels vervangen door grotere, meer solide kerken. De huidige gotische kerk van Kolderveen dateert van 1471, maar men vormde daar al vóór 1362 een zelfstandig kerspel met een eigen kerk! Mepperskerken tot 1422 in Kolderveen, want Meppel werd pas toen een kerspel. De kerk van Nijeveen is van 1477. Ook een gotische kerk, maar met een bijzondere constructie: het schip is gebouwd als een Drentse boerderij met gebinten die de kap dragen.

De huidige kerk van het nabijgelegen Wapserveen is gebouwd in 1803, een bakstenen zaalkerk. Bij de bouw zijn stenen gebruikt van een eerdere in 1461 gebouwde kerk. Bij de kerk van Wapserveen staat een meer dan twee eeuwen oude klokkenstoel. Al is er in de loop van latere eeuwen het nodige verbouwd, toch zijn alle drie genoemde kerken een bezienswaardigheid.

Veenkoloniën

Systematische vervening van hoogveengebieden ten behoeve van turfwinning begon in de zeventiende eeuw, maar had zijn hoogtepunt in de negentiende tot in de twintigste eeuw. Door de manier van werken met lange kanalen ontstonden kilometerslange bewoningsreeksen, de veenkoloniale dorpen.

De bevolking bestond vooral uit veenarbeiders en neringdoenden. De herkomst van de bewoners verschilde van plaats tot plaats. Velen kwamen uit Friesland, maar er draafden zelfs Zeeuwen op. Veel boeren die het land naderhand in gebruik namen als landbouwgrond kwamen uit Groningen. In Zuidoost-Drenthe waren het vooral Duitsers, die er vaak al daarvoor lange tijd gevestigd waren om op het veen boekweit te verbouwen.

Vandaar dat je in die streek nog zoveel Duitse namen aantreft. Kortom, een allegaartje aan mensen met uiteenlopende achtergrond en religie. De Friezen brachten vooral de gereformeerde geloofsbeleving mee, de Duitsers de rooms-katholieke. In jongere veenkoloniale dorpen als Valthermond en Tweede Exloërmond werd het in begin twintigste eeuw een veelkleurig palet: kerken voor hervormden, baptisten, gereformeerden, vrijzinnig hervormden en apostolischen... De veenkolonisten waren gelovig, maar wel ieder op zijn eigen wijze.

In de negentiende en twintigste eeuw werden de veenkoloniën een land van kerken en kerkjes; de stichting van kerken ging vrijwel gelijk op met de voortgaande verveningen. Het bouwen van een kerk was echter een kostbare zaak. Zo'n gebouw kon alleen met behulp van stevige financiële bijdragen worden verwezenlijkt, want door de kerkelijke gemeente alleen – gevormd door voornamelijk armoedige arbeiders - viel dat niet op te brengen. Meestal werd het meeste geld voor de bouw van de kerk dan ook bijeengebracht door de overheid, de synode en welgestelde gulle gevers, niet zelden de – belanghebbende – verveners.

Waterstaatskerken

Koning Willem I vond dat het volk in een stevige (hervormde) religie moest staan en gaf de minister van Openbare werken en Waterstaat opdracht de bouw van kerken te bevorderen. De waterstaatsingenieurs ontwierpen (sobere) kerken en begeleidden de bouw ervan. Het wordt een classicistisch-eclectische bouwtrant genoemd.

In Drenthe zijn tussen 1815 en 1870 vele kerken naar dat model gebouwd, soms ter vervanging van oudere. Het waren zaalkerken. Ook bijbehorende pastorieën en eventuele catechisatiegebouwtjes werden desgewenst meegenomen. Vele kerken op het zand werden naar dit model herbouwd. In de veenkoloniën verrezen waterstaatskerken in onder meer Gieterveen (1840), Annerveensekanaal (1835), Gasselternijveen (1859), Hollandscheveld (1851), Bovensmilde (1869) en Hoogersmilde (1845).

Drs. J.D.D.Hofman is bestuurslid en redacteur van 'Het Drentse Landschap'.

Veenontginster en landmeter Lambartus Grevijlink nam het initiatief tot het stichten van Annerveenschekanaal vanaf 1770, de eerste veenkolonie in dat gebied. De gelovigen uit dit gebied, ook die uit Annerveen en Eexterveen, moesten wel anderhalf uur lopen naar de kerk van Anloo. De weg was niet alleen lang, maar ook zwaar te belopen, zoals overal in de veenstreken.

Voor veenarbeiders en hun vrouwen die zes dagen voor dag en dauw opstonden en tot de late avond bezig waren, was kerkgang op zondag een extra belasting. Het vroege opstaan en de lange tippel, zorgden er regelmatig voor dat de gelovigen tijdens dienst in slaap vielen. Een eigen kerk was dus echt hard nodig.

De nieuw te bouwen kerk kostte zeventuizend gulden. De kerkelijke gemeente kon niet meer dan 1500 piek opbrengen, de rest kwam van de provincie en de synode. Timmerman Kliphuis bouwde in 1835 een zaalkerkje naar waterstaatsmodel, met de pastorie eraan vast. De dominee kreeg ook grond voor een moestuin en een schuur om koeien te houden, want van het traktement kon hij niet leven. In 1860 kwam er een toren bij. In 1982 werd een restauratie doorgevoerd, waarbij veel werd bewaard maar ook enkele vernieuwingen onvermijdelijk bleken.

Bron: Kwartaalblad 43 van Stichting Het Drentse Landschap (september 2004)